նախկին տիրոջ՝ Վահրամ մարաջախտի որդիների նկատմամբ, նրանց վերադարձնելով իրենց հոր սեփական ամրոցը։

Այսպիսով, հաղթահարվեց լատին. և լատինասեր տարրերի աշխուժացումը պետության մեջ և վերջ տրվեց իշխանական տների երկպառակություններին։ Սկսվեց համեմատաբար երկարատև խաղաղության մի շրջան, որը մի կողմից նպաստավոր պայմաններ ստեղծեց երկրի տնտեսական ու մշակութային վերելքի համար և մյուս կողմից՝ հնարավոր դարձրեց վարելու կայուն արտաքին քաղաքականություն։

Ներքին և արտաքին այդ անդորրը սակայն երկար չտևեց, Միջին և Մերձավոր Արևելքում տեղի ունեցած միջազգային բնույթի խոշոր իրադարձությունների հետևանքով։

2. ՄՈՆՂՈԼԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԿԻԼԻԿԻԱՆ

Հեթում Ա-ի թագավորության սկզբներին (XIII դարի 20—30-ական թթ.) էր, որ մոնղոլ-թաթարական վաչկատուն ցեղերը Կենտրոնական Ասիայի խորքերից խոշոր զանգվածներով ներխուժեցին Միջին և Մերձավոր Արևելք։ Գրավելով Պարսկաստանն ու Անդրկովկասը, ապա պարտության մատնելով Փոքր Ասիայի սելջուկներին, դարի կեսերին նրանք սկսեցին սպառնալ Կիլիկիայի հայկական պետության գոյությանը։ Նպատակ ունենալով գրավել Սիրիայի (Ասորիք)[19] և Պաղեստինի ռազմական ու առևտրական խոշոր նշանակություն ունեցող նավահանգիստները, մոնղոլները հետագայում ընդհարվեցին Եգիպտոսի մամլուքների սուլթանության հետ։ Այս ժամանակ Կիլիկյան հայկական թագավորության գոյությանն սպառնում էին նաև՝ Եգիպտոսի մամլուքները և Իկոնիայի սուլթանությունը, մանավանդ խաչակրաց VII և VIII արշավանքների անհաջողությունից հետո։

Մոնղոլների առաջին արշավանքը դեպի Անդրկովկաս՝ ազդեցություն չունեցավ Փոքր Ասիայի և Մերձավոր Արևելքի քաղաքական իրադարձությունների վրա, սակայն վիճակը շուտով փոխվեց։ 1243 թ. Էրզրումի և Երզնկայի միջև գտնվող Քյոսեդաղի և «Ջմանկատուկ քաղաքագյուղի» մոտ մոնղոլների և իկոնյան սելջուկների միջև տեղի ունեցած ճակատամարտի նախօրեին, Կիլիկյան հայկական պետության քաղաքագետների առաջ ծառացել էր մի դժվարին հարց։ Կամ նրանք պետք է օգնեին սելջուկներին և դրանով իրենց վրա վերցնեին մոնղոլների հաջորդ հարվածը, կամ թե, հրաժարվելով սելջուկներին օգնելուց, պիտի շահեին մոնղոլների բարեկամությունը և դրանով զերծ մնային մոնղոլական ահարկու վտանգից։ Կիլիկյան հայ դիվանագետները նախընտրեցին երկրորդ ուղին, թեև դրանով անմիջապես թշնամանում էին Իկոնյան սուլթանության, իսկ հետագայում՝ Եգիպտոսի հետ։

Ջմանկատուկի ճակատամարտի նախօրեին Հեթում Ա օգնության հրավեր ստացավ Իկոնիայի սուլթան Քեյ-Խոսրովից։ Այդ օգնությունը ենթա-

---

19 Այսուհետև՝ Սիրիա։

տամբ Կոստանդինին զրկեց իր կալվածքներից։ Կոստանդինը ներում խնդրեց Հեթում Ա-ից, որի փոխարեն խոստացավ իր որդուն թագավորի մոտ ծառայության տալ, միայն թե ինքը վերստին ստանար իր բերդ-կալվածքը[31]։ Մերժում ստանալով Կոստանդին Լամբրոնացին գնաց Իկոնիա և սուլթանի զորքի գլուխ անցնելով մտավ Կիլիկիա։ Օգտվելով այն հանգամանքից, որ արքունի զորքը ցրված էր, ավերեց բազմաթիվ ավաններ և ագարակներ։ Սպանեց և կոտորեց շատերին, կողոպտեց երկիրը, քրիստոնյաներից (հայերից) շատերին գերի վերցրեց, և այսպիսով շատ չարիքներ գործեց վրեժխնդրությամբ[32]։

Տեսնելով այդ ավերածությունները, Հեթում Ա հավաքում է իր զորքերը, հարձակվում թշնամու վրա, մեծ մասին կոտորում, իսկ մնացածին ապստամբ Կոստանդինի հետ վանում է Իկոնիա[33]։

Հաջորդ տարում (1246) սելջուկյան 26000-անոց մի բանակ ներխուժում է Կիլիկիա և պաշարում Տարսոնը։ Մոնղոլները պահանջում են վերացնել քաղաքի պաշարումը և ետ քաշվել Կիլիկիայից։ Սելջուկները մերժում են մոնղոլների առաջարկը, սակայն, լսելով Քեյ Խոսրովի մահվան մասին, նրանք թողնում են Կիլիկյան հողը, իրենց ձեռքին պահելով միայն Պրական ամրոցը[34], որը երկու տարի հետո վերագրավում են հայկական զորքերը[35]։ 1249 թ. Կիլիկիան մի շարք ռազմական հաղթանակներ է տանում Իկոնյան սուլթանության դեմ։

Այս կռիվների ժամանակ մոնղոլները չկարողացան դաշնակցի իրենց զինվորական պարտականությունները կատարել Կիլիկիայի նկատմամբ։ Անհաջողության մատնվեցին նաև դիվանագիտական ձեռնարկումները, որ խոստացել էին Սմբատ Սպարապետի ուղևորության ժամանակ։ Այնուամենայնիվ. Կիլիկյան հայկական պետության պայքարը սելջուկների դեմ XIII դարի 40—50-ական թվականներին, հաջողությամբ պսակվեց, իսկ Հեթումյանների ախոյան Կոստանդին Լամբրոնացին սպանվեց սեփական ամրոցում։

Սելջուկների և ապստամբ Կոստանդինի պարտությունը ժամանակավորապես ամրապնդեց Կիլիկյան հայկական պետության ներքին և միջազգային դրությունը։

XIII դարի 50-ական թվականներին քաղաքական, դիվանագիտական և ռազմական ավելի սերտ կապեր հաստատվեցին Կիլիկյան հայկական թագավորության և մոնղոլների միջև։

Գրավելով Առաջավոր Ասիայի մեծ մասը և թուլացնելով սելջուկների տիրապետությունը Փոքր Ասիայում, մոնղոլները ոչ միայն իրենց ենթարկեցին նվաճված երկրների ֆեոդալներին, այլև դիվանագիտական ջանք չխնայեցին չնվաճված երկրների թագավորներին ու իշխաններին իրենց կողմը գրավելու համար։ Կարևոր խնդիր համարելով գրավել Բաղդադի խալիֆայությունը և

31 Տե՛ս նույն տեղում, էջ 287—288։ Տե՛ս նաև Սմբատ Սպարապետ, Պատմութիւն, 1856, էջ 113։

32 Տե՛ս Կիրակոս Գանձակեցի. էջ 285։

33 Տե՛ս նույն տեղում։

34 Տե՛ս Սմբատ Սպարապետ, Տարեգիրք, 1956, էջ 227—228։

35 Տե՛ս նույն տեղում։

Սիրիան, նրանք առաջին հերթին ավելի սերտ ռազմական կապեր հաստատեցին Կիլիկիայի հայկական թագավորության հետ։ Բացի այդ, նրանք դիվանագիտական որոշ միջոցառումների դիմեցին՝ Հռոմի Պապին և Արևմտյան Եվրոպայի երկրներին մասնակից դարձնելու իրենց ծրագրած խոշոր արշավանքներին։

Ինչպես վերևում նշվեց, Սմբատ Սպարապետի Կարակորում կատարած ուղևորության ժամանակ երկու կողմերը պայմանավորվեցին Հեթում Ա-ի Մոնղոլիա կատարելիք այցելության մասին։

Հեթում Ա-ի այցը, սակայն, ձգձգվում էր ոչ միայն այն պատճառով, որ Իկոնիայի սուլթանը հարձակում էր գործում Կիլիկիայի վրա, այլև այն պատճառով, որ 50-ական թվականների սկզբներին Կարակորումում պայքար էր գնում իշխանության համար։ Ուշացման պատճառ դարձավ նաև Զաբել թագուհու մահը 1252 թ.։

Կարակորումում իշխանության համար մղվող պայքարը վերջացավ Մանգու խանի հաղթանակով։ 1253—1254 թթ. հայոց թագավորը, Բաթու խանի միջոցով, հրավեր ստացավ այցելելու մոնղոլական պետության մայրաքաղաք Կարակորում։ Հեթում Ա 1254 թ. գարնանը մեկնեց Մանգու խանի մոտ[36]։

Նա իր ուղևորությունը կատարեց Հայաստանի վրայով։ Այստեղ տեսակցեց մի շարք նշանավոր հայ իշխանների, ծանոթացավ Հայաստանի տնտեսական և քաղաքական դրությանը, ապա անցավ Ոսկե Հորդա և այնտեղից ուղևորվեց Կարակորում։ Հեթում Ա-ի այցելության նպատակի և Հայաստանում տիրող դրության մասին Գրիգոր Ակներցին գրում է. «Իսկ... Հեթում թագավորը, երբ լսեց այն ամենի (չարիքների) մասին, որ կատարվել էր մոնղոլների կողմից արևելյան աշխարհում (իմա՝ բուն Հայաստանում), հոգ տանելով իր սեփական երկրի մասին, որպեսզի նույնը չկատարվի, առատ գանձերով և նվերներով գնաց Մանգու խանի մոտ»[37]։

Անշուշտ, Հեթում Ա-ի այցելության նպատակներն ավելի մեծ էին, քան նշված են վերևում։ Այդ երևում է ոչ միայն կնքված պայմանագրի բովանդակությունից, այլև հայ-մոնղոլական հարաբերությունների հետագա ընթացքից։ Այդ պայմանները կարելի է ամփոփել հետևյալ մի քանի կետերի մեջ․

Առաջին.— Պայմանավորվող կողմերը պարտավորվում են օգնել միմյանց պատերազմի ժամանակ։ Ընդ որում, Կիլիկիայի հայերը ռազմականապես օգնելու էին մոնղոլներին՝ Միջագետքը, Սիրիան ու Պաղեստինը գրավելու գործում, իսկ մոնղոլներն էլ պարտավորվում էին պաշտպանելու Կիլիկյան հայկական թագավորությունը՝ Իկոնիայի, Եգիպտոսի և Կիլիկիան շրջապատող մյուս մահմեդական պետությունների հարձակումներից[38]։

Երկրորդ.— «Խաղաղութիւն և բարեկամութիւն մշտնջենաւոր հաստատեսցի ի մէջ նոցա»[39]։

---

36 Տե՛ս Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 364—365, Սմբատ Սպարապետ, Տարեգիրք, էջ 229—230։

37 Գրիգոր Ակներցի (Մաղաքիա Աբեղա), էջ 22։

38 Տե՛ս „Recueil des Historiens des croisades. Documents arméniens", t. II, p. 161—165; Այսուհետև՝ „Documents arméniens".

39 Հեթում Պատմիչ, էջ 43։

Երրորդ.— Առանց Կիլիկիայի թագավորության համաձայնության և պահանջի, մոնղոլական զորքն ու պաշտոնյաները չպետք է մտնեին Կիլիկիայի սահմանները[40]։

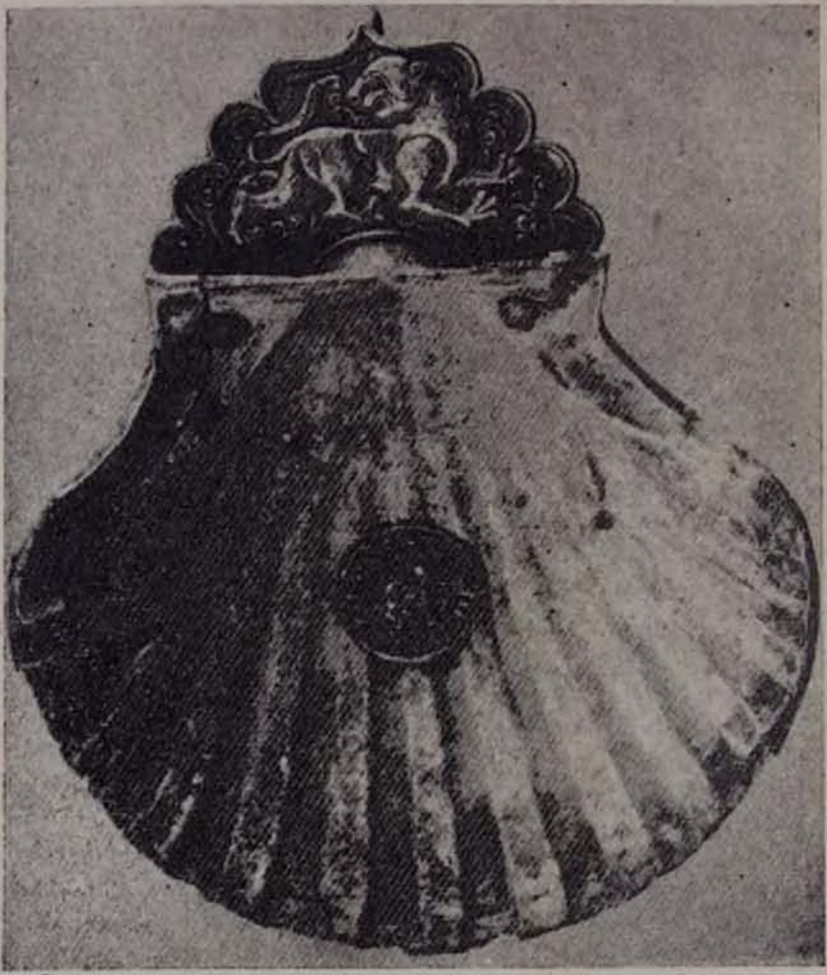

Կիլիկյան ճամփորդական ջրաման արծաթից և ծովային խեցուց, գտնված Ազովի ծովի ափին

Չորրորդ.— Այն հողերն ու քաղաքները, բերդերն ու ամրոցները, որոնք նախկինում պատկանում էին հայկական թագավորությանը, բայց զավթվել էին ուրիշների կողմից, իսկ հետո էլ անցել մոնղոլներին, պետք է վերադարձվեին հայկական թագավորությանը։

Կիրակոս Գանձակեցին ամփոփելով Հեթում Ա-ի և Մանգու խանի բանակցությունների արդյունքները, գրում է. «Նվերներ ստանալով նրանից

40 Տե՛ս В. Рубрук, Путешествие в восточное страны, перев. Маленна, стр. 115.

(իմա Մանգու խանից) ըստ արժանվույն մեծարվեց (իմա Հեթում թագավորը) նրանից և հիսուն օր մնալով այնտեղ, Մանգու խանից ստացավ հրովարտակ, որ ոչ ոք իրավունք չուներ նեղություն տալ նրան և իր երկրին։ Նա (խանը) տվեց ազատության գիր (իմա հարկերից ազատեց) բոլոր վայրերի (հայկական) եկեղեցիներըՙ[41]։

Մեր պատմագրության մեջ այդ պայմանագրի և նրա բնույթի մասին տարբեր կարծիքներ են արտահայտվել։ Դատելով պայմանագրի էությունից և Կիլիկյան թագավորության XIII դարի երկրորդ կեսի արտաքին քաղաքականության մեջ բռնած դիրքից կարելի է եզրակացնել, որ Կիլիկիան այդ պայմանագրով մտնում էր մոնղոլական պետության ազդեցության ոլորտը, պահպանելով իր ինքնուրույնությունը՝ ներքին և արտաքին կյանքում[42]։ Անշուշտ, պետք է ընդգծել, որ Կիլիկիայի հայկական թագավորությունը չի մտել մոնղոլական պետության կազմի մեջ և մնացել է ինքնուրույն պետություն։

Այդ դաշինքով միաժամանակ Կիլիկիայի առևտրականների համար հնարավորություն էր ստեղծվում մուտք գործել մոնղոլական լայնածավալ պետության խորքերը։

Առհարկի հպատակություն հայտնելով մոնղոլներին և մոնղոլների պահանջով ուղևորվելով Կարակորում, այնուհանդերձ Հեթումը մասամբ չէր խախտում Կիլիկիայի ավանդական արևմտյան կողմնորոշումը[43]։ Հետևելով Լևոն Բ-ին, 1236 թ. նա Հարուն բերդաքաղաքը հատկացրեց Տևտոնյան օրդենին՝ խոստում առնելով՝ «պահպանել և պաշտպանել» իր թագավորության սահմանները[44]։

Նույնչափ խոսուն են նաև Հեթումի և Հռոմի միջև եղած գրագրությունները՝ ինչպես Կարակորում ուղևորվելուց առաջ, նույնպես և դրանից հետո[45]։ Տակավին 1248 թ., երբ Եգիպտոսի վրա հարձակվելու համար Լուդովիկոս «սուրբ» թագավորը ժամանել էր Կիպրոս, նրան ներկայացան Հեթում Ա-ի պատվիրակները և մահմեդական Սիրիան խորտակելու պատրաստվող մոնղոլ խանի դեսպանները[46]։ Ինչպես վկայում են ֆրանսիական ժամանակագիրները, Հեթումի պատվիրակները եկել էին մեծագին նվերներով և բերել իրենց թագավորի պատրաստակամությունը՝ խաչակիր արքայի դիտավորությունների իրականացման համար տրամադրելու Կիլիկիայի ամբողջ թագավորությունը[47]։

---

41 *Տե՛ս* Կիրակոս Գանձակեցի, *էջ 367։*

42 *Տե՛ս* Աշ. Գալստյան, *Մոնղոլական շրջանի հայ դիվանագիտության պատմությունից, Լենինական, 1945, էջ 52—58, Г. Микаелян,* История Киликийского армянского государства, стр. 316, Լ. Բաբայան, *Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական..., էջ 211—212։*

43 *Տե՛ս* Աշ. *Հովհաննիսյան, Դրվագներ..., գիրք Ա, էջ 172—173։*

44 *Տե՛ս* Ղ. Ալիշան, *Սիսուան, էջ 207։*

45 *Տե՛ս* Աշ. *Հովհաննիսյան, Դրվագներ..., գիրք Ա, էջ 173 (տե՛ս գրագրությունների բնօրոշ ցուցակը), Langlois V.,* Essai..., p. 26.

46 *Հմմտ.* „Архив Маркса и Энгельса", V, стр. 213 *և հետ., տե՛ս նաև* Աշ. Հովհաննիսյան, *Դրվագներ..., գիրք Ա, էջ 173։*

47 *Տե՛ս Langlois V.,* Essai..., p. 60.

Ճակատագրական եղան Կիլիկիայի համար մանավանդ մոնղոլների և մամլուքների այն պատերազմները, որոնց անմիջական կովախնձորը հանդիսանում էին Միջագետքն ու Սիրիան։

Ինչպես նշվեց վերևում, 1235—1244 թթ. մոնղոլները նվաճեցին Իրանն ու Անդրկովկասը և ջախջախեցին սելջուկների ռազմական հզորությունը Փոքր Ասիայում։ Սակայն շարունակում էր հարատևել Բաղդադի խալիֆայությունը, իսկ Սիրիան գտնվում էր Եգիպտոսի մամլուքների հովանավորության տակ։ Թեև 1252 թ. մոնղոլական մի ջոկատ ավարառության նպատակով ասպատակեց Դիարբեքիրի և Մայաֆարկինի շրջանները և մոտեցավ Բաղդադին, սակայն փորձ չկատարեց գրավել այն։ Մանգու խանի գահակալումից հետո, նրա եղբայր Հուլավուն նշանակվեց մոնղոլական խանության արևմտյան տիրույթների խան։ Սրան զուգադիպեց Հեթում Ա-ի վերադարձը Կարակորումից, և Հեթումը եկավ Թալաս այցելելու Հուլավուին[48]։

Այնուհետև Հեթումը Հայաստանում հանդիպում է մոնղոլ զորավար Բաչուին, որն ասպատակում էր Իկոնյան սուլթանության տիրույթները։ Հեթումն իր զորքերով օգնում էր Բաչուին և մասնակցում մոնղոլական արշավանքներին, դրա համար էլ Բաչուն «Թուղթ գոհութեան և գովութեան գրեալ վասն նորա առ Հուլաւուն»[49]։

Մանգու խանը Հուլավուի առաջ խնդիր էր դրել՝ վերջ տալ Բաղդադի խալիֆայությանը և գրավել Սիրիան, որոնք այնքան կարևոր ռազմական, տնտեսական և առևտրական նշանակություն ունեին մոնղոլական լայնածավալ պետության համար։

Ըստ հայ-մոնղոլական պայմանագրի, Հուլավուի արշավանքներին պետք է գործուն մասնակցություն ցուցաբերեր նաև Կիլիկիայի թագավորը, սակայն, ինչպես աղբյուրներն են վկայում, Հեթում Ա չի մասնակցել 1258 թ. Բաղդադի գրավման համար Հուլավուի ձեռնարկած արշավանքին, գուցե այն պատճառով, որ այդ ժամանակ Հեթում Ա զբաղված էր Իկոնյան սելջուկների և Կարամանլի թուրքմենների՝ Կիլիկիա կատարած կողոպտչական ասպատակությունների սանձահարմամբ[50]։

1258 թ.՝ Բաղդադի գրավումից հետո, Հուլավուն ձեռնարկում է Միջագետքի մյուս քաղաքների գրավմանը[51]։

Հեթում Ա-ի մասնակցությունը մոնղոլների պատերազմական գործողություններին սկսվում է 1259 թ., երբ Հուլավուն ձեռնարկում է Սիրիայի նվաճումը։ Հետաքրքիրն այն է, որ ինչպես աղբյուրներն են նշում, Հեթումի մասնակցությունն ապահովելու նախաձեռնողները լինում են մոնղոլները։ «Հուլավուն մի տարի հանգստանալուց հետո պատվիրակություն ուղարկեց հայոց թագավորի մոտ, որ ինքը զորքով գա Ուռհայի Միջագետքի թագավորությունը, որովհետև ծրագրում էր արշավել Սուրբ երկիր։ Այն ժամանակ Հեթում արքան տասներկու հազար հեծելազորով և քառասուն հազար հետևակով

---

48 Տե՛ս Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 368։

49 Նույն տեղում, էջ 376։

50 Տե՛ս Սմբատ Սպարապետ, Տարեգիրք, 1956, էջ 230—232, 234—235։

51 Տե՛ս Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 377—384։

ճանապարհվում գալիս է Հուլավուի մոտ և ասում է նրան. «Տե՛ր, Հալեբի սուլթանը գերիշխում է Ասորիքի և ապա Երուսաղեմի թագավորության վրա. ուստի պետք է նախ գրավել գլխավոր քաղաք Հալեբը, և այն ժամանակ կդառնանք ամբողջ Ասորիքի տերը»[52]։

Հուլավուն հավանություն է տալիս ռազմական արշավանքի Հեթումի առաջարկած ծրագրին և իր զորավարներին հրամայում է նախ գրավել Հալեպ քաղաքը։ Հալեպի գրավման և հետագա ռազմական գործողություններին մասնակցում էր Հեթումն իր զորքերով։ Աղբյուրները վկայում են, որ Հեթումի հետ էր նաև Կոստանդին կաթողիկոսը[53]։

Հալեպի նվաճումից հետո հայ-մոնղոլական զորքերը գրավում են Դամասկոսը[54]։ Սակայն Հուլավուին չհաջողվեց ավարտել ամբողջ Սիրիայի և Պաղեստինի նվաճումը։ Ստանալով իր եղբոր՝ Մանգու խանի մահվան լուրը, նա շտապում է Կարակորում, Սիրիայում թողնելով Քիթբուղա զորավարին։ Թավրիզում իմանալով որ Խուբիլայը ընտրվել է մեծ խան, Հուլավուն որոշում է վերադառնալ Սիրիա՝ անձամբ ղեկավարելու պատերազմական գործողությունները։ Սակայն մինչև նրա վերադարձը՝ 1260 թ. Քիթբուղայի զորքերը պարտություն են կրում եգիպտական սուլթանից։ Ճակատամարտում մոնղոլների հետ միասին մարդկային մեծ կորուստներ են տալիս հայ և վրաց զորական միավորումները[55]։

Թեև Հեթում Ա չէր մասնակցում մոնղոլական բանակների վերջին արշավանքներին, սակայն, կատարելով հայ-մոնղոլական դաշնագրի պայմանները, սննդամթերքներով, հագուստով ու ձիերով օգնում էր Հուլավուի բանակի վերասպառազինմանը։ Անշուշտ, Հուլավուն ծրագրում էր վերսկսել սիրիական արշավանքը, սակայն դրան խանգարեց 1262 թ. Ոսկե Հորդայի դեմ սկսված պատերազմը։

Սիրիայի գրավմանը որոշակիորեն խանգարեց Եգիպտոսի սուլթանությունը, որն այդ ժամանակ հասել էր քաղաքական և տնտեսական հզորության բարձրակետին։

Հեթում Ա 1256—1262 թթ. ընթացքում մի քանի հաջող արշավանքներ ձեռնարկեց իկոնյան սելջուկների և թուրքմեն կարամանցիների դեմ, որոնց շնորհիվ վերջնականապես վերագրավեց Հերակլեա և Մանիոն սահմանային ամրոցները[56] և վերացրեց 1220 թ. ստորացուցիչ պայմանագրի վերջին հետքերը։

Մոնղոլների սիրիական անհաջող արշավանքից հետո, Կիլիկիային սպառնացող գլխավոր ուժը Եգիպտոսն էր։

Օրպեսզի Կիլիկիային ավելի ներգրավեին Եգիպտոսի դեմ պատերազմի մեջ, մոնղոլները որոշում են Իկոնյան սուլթանության հարաբերությունները բարելավել Հեթում Ա-ի հետ։ Այդ նպատակով 1263 թ. Հեթումին կանչում են

52 Հեթում Պատմիչ, էջ 47։
53 Տե՛ս Վարդան, էջ 198։
54 Տե՛ս նույն տեղում, էջ 199։
55 Տե՛ս Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 388—389, Վարդան, էջ 199։
56 Տե՛ս Սմբատ Սպարապետ, Տարեգիրք, 1956, էջ 230—235։

Իրան և նրան խորհուրդ տալիս հաշտության պայմանագիր կնքել սուլթանի հետ։ Հերակլեայում կնքվում է հաշտության պայմանագիր՝ այստեղ ժամանած Հեթում Ա-ի և Իկոնիայի սուլթան՝ Ռուքն ադ-Դինի միջև[57]։

Այս շրջանից սկսած էլ ավելի է ուժեղանում մոնղոլների քաղաքական ազդեցությունը Կիլիկիայի արտաքին քաղաքականության հետագա ընթացքի վրա։ Ուստի, դրանից հետո, Կիլիկիան էլ ավելի գործուն մասնակցություն է ցուցաբերում մոնղոլների ռազմաքաղաքական ձեռնարկումներին։

Մոնղոլներն առավելապես շահագրգռված էին Կիլիկիայի նման մասնակցության մեջ, որովհետև 1262 թ. նրանք 15 տարի շարունակ ստիպված էին ռազմական գործողություններ ծավալել Ոսկե Հորդայի դեմ, ընդ որում, նրանց ուշադրության կենտրոնը Սիրիայից տեղափոխվել էր Ատրպատական։ Այդ ժամանակից սկսած սերտ հարաբերություններ են հաստատվում Ոսկե Հորդայի և Եգիպտոսի միջև, որի նպատակն էր հյուսիսից և հարավից համաձայնեցված ռազմական գործողություններ սկսել մոնղոլական իլխանության դեմ։ Այս պայմաններում Կիլիկիայի հայկական թագավորությունը մոնղոլների համար դարձավ գլխավոր պատնեշը Եգիպտոսի դեմ։

3. ԿԻԼԻԿԻԱՅԻ ՊԱՅՔԱՐԸ ԵԳԻՊՏԱԿԱՆ ՍՈՒԼԹԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ

Կիլիկիայի հայկական թագավորության ժամանակավոր հզորացումը նրա զինակցությունը մոնղոլների և Անտիոքի դքսության հետ, անհանգստություն էր առաջացնում Եգիպտոսում։ Կիլիկիայի և Եգիպտոսի հարաբերությունները էլ ավելի սրվեցին, երբ Հուլավուին հաջորդող Աբաղա խանը, երկար ժամանակ չկարողացավ արշավել Եգիպտոս՝ Ոսկե Հորդայի դեմ շարունակվող պատերազմի պատճառով։

Այսպիսով, եթե Առաջավոր Ասիայում մինչև Բաղդադի գրավումը, ռազմական և քաղաքական գերազանցությունը մոնղոլների կողմն էր, իսկ Կիլիկիայի արտաքին քաղաքականության դիրքավորումը ելնում էր ուժերի իրական վիճակի հաշվառումից, ապա 1262 թ. հետո այդ քաղաքականությունը հենվում էր խարխուլ պատվանդանի վրա։ Այդ թվականից մինչև հաջորդ դարի սկիզբները մամլուքների և մոնղոլների բախումներն ավարտվում էին վերջիններիս պարտությամբ։ Եվ քանի որ Հեթումն ու իր հաջորդներն այդ ամբողջ ժամանակամիջոցում հանդես էին գալիս որպես մոնղոլների զինակիցներ, մամլուքները մեծ վնասներ էին հասցնում նաև Կիլիկիային՝ պատճառ դառնալով երկրի ավերմանն ու նրա ռազմա-քաղաքական տկարացմանը։ Սակայն մոնղոլների նկատմամբ Կիլիկիայի հանդես բերած հավատարմությունը պայմանավորված էր գլխավորապես այն իրողությամբ, որ մամլուք և սելջուկթուրք սուլթաններն այդ ժամանակ Կիլիկիայի նկատմամբ վարում էին թշնամական քաղաքականություն։

Նրանք հետամուտ էին ոչնչացնելու ոչ միայն խաչակիրների վերջին հենակետը, այլև վերացնելու Մերձավոր Արևելքի և Փոքր Ասիայի քրիստոնյա

[57] *D'Ohsson*, Histoire des Mongols, t. III, Amsterdam, 1834, p. 393.